

Ana Kovačević
Staroslavenski institut
Demetrova 11, HR-10000 Zagreb
ana.kovacevic@stin.hr

RED RIJEČI I NEGACIJA U HRVATSKOME CRKVENOSLAVENSKOME JEZIKU

U radu se račlanjuje odnos reda riječi i negacije u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku. Prvi se vid toga odnosa tiče položaja niječnih izraza *ne*, *ni* i *bez*. U zadanome korpusu oni stoje ispred, odnosno lijevo od jezične jedinice koju niječu. Jedinica ispred koje se niječni izraz nalazi nije nužno glagol, pa ni finitni glagolski oblik. Položaj niječnih izraza povezan je i s razlikom, odnosno s utvrđivanjem razlike između sastavničke negacije, kao negacije nepredikatne sastavnice, i rečenične negacije, negacije predikata. Konačno, o redu riječi ovisi hoće li se ili neće provesti niječno slaganje. U hrvatskome je crkvenoslavenskome jeziku provođenje niječnoga slaganja djelomično (*ne* i proizvoljno), a ovisi o tome na kojemu se mjestu u rečenici nalazi niječna zamjenica ili prilog.

1. Uvod

Negacija je inherentna i univerzalna lingvistička pojava, a jednako je univerzalna i obilježnost eksplicitne negacije niječnim izrazima (predmecima, česticama, veznicima, prijedlozima i priložima), tj. univerzalna je niječnost kao dodatni izraz koji izostaje u jesnim ustrojstvima. Jezične su jedinice nužno ili niječne ili jesne. Nijedan jezični izraz nije neutralan u odnosu na gramatičku kategoriju jesnost/niječnost, niti postoji neka treća mogućnost. To ne znači da se svaka jezična jedinica može ostvariti kao jсна i niječna, nego da svaka nužno jest ili jсна ili niječna. One pak koje se mogu ostvariti i jсно i niječno mogu istovremeno biti i jсны i niječne. Obilježja su jсныosti i niječnosti, sto-

ga, u komplementarnoj distribuciji. U većini indoeuropskih jezika gramatička je kategorija jesnost/niječnost morfosintaktička, tj. ostvaruje se i na sintaktičkoj i na morfološkoj razini. Ipak, negacija se najrazlikovnije očituje upravo na sintaktičkoj razini koja i jest univerzalna razina njezina izražavanja u prirodnim jezicima.

Hrvatski je crkvenoslavenski jezik prvi posvjedočeni hrvatski književni jezik, jezik *Bašćanske ploče* i prvih hrvatskih tiskanih knjiga. Pismenost je na hrvatskome crkvenoslavenskome trajala od kraja 11. stoljeća (početka 12. st.) do 1561. godine kada je tiskan *Brozićev brevijar*. Riječ je o iznadregionalnome povijesnome idiomu javne upotrebe koji je bio normiran te je, premda izvorno književni (neorganski), bio i govoreni, tj. izgovarani jezik (u liturgiji). Strukturno, kao i svaki povijesni idiom, hrvatski crkvenoslavenski jezik očituje bogatstvo morfoloških i sintaktičkih oblika i kategorija od kojih su mnoge (npr. kategorija broja ili sustav participa) u daljnjemu razvoju povijesti hrvatskoga jezika pojednostavljivane, ujednačavane ili potpuno ukinute. Tako će i raščlamba reda riječi i negacije u zadanome korpusu iznijeti složenije i raznolikije rezultate kao prilog povijesnoj gramatici hrvatskoga jezika.

Kada se red riječi, jednako inherentna i univerzalna sintaktička danost, promatra kroz prizmu negacije na korpusu hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika, mogu se izdvojiti tri tematske, odnosno problemske cjeline. Prva se i osnovna odnosi na položaj, tj. mjesto niječnih izraza u rečenici. Iz nje proizlaze sljedeće dvije: određenje dosega sintaktičke negacije te provođenje niječnoga slaganja.

2. Položaj niječnih izraza u rečenici

Niječni su izrazi u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku ponajprije opća niječna čestica *ne*, a zatim i čestica/veznik *ni*, prijedlog *bez* te niječne zamjenice, prilozi i pridjevi (*niedinь, niktože, nikogda, nikakь* i dr.). O potonjima će više riječi biti u dijelu posvećenom niječnom slaganju. Što se tiče prijedloga *bez*, on uvijek, beziznimno, stoji ispred, tj. lijevo od imenske riječi kojoj otvara mjesto. Isto je i s česticom/veznikom *ni*, kao i s najčešćim, tj. općim niječnim izrazom *ne* o kojem će ovdje biti riječ.

Kada je o položaju općih niječnih izraza riječ, u načelu se ostvaruju samo dvije mogućnosti: ispred ili iza, tj. u (horizontalnom) pismu lijevo ili desno od jedinice koju niječu. U hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku, u svim kasnijim povijesnim idiomima hrvatskoga jezika kao i u suvremenome hrvatskome jeziku niječna čestica *ne* stoji ispred, odnosno lijevo od zanijekane sintaktičke jedinice. Jednako je i u ostalim slavenskim jezicima. Različito je, primjerice, u

njemačkome jeziku u kojem se opći niječni izraz *nicht* može odnositi i na ono što mu prethodi, tj. može stajati iza i desno od zanijekane sintaktičke jedinice, npr. *Ich verstehe den Scherz nicht*.

U hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku *ne* najčešće stoji ispred glagolskoga, i to finitnoga glagolskoga oblika, bilo da je on dijelom jednostavnoga (1a) ili složenoga glagolskoga vremena, načina (1b) ili stanja:

(1) a. *ne podobaetъ* tebi svoih' iskati FgPaul 1b

b. o kotori bo se zvêr' *ne bi* togda *proslъzilъ* FgLab, 2c.

Niječnica *ne* može stajati i ispred nefinitivnih glagolskih oblika, infinitiva i participa, bilo da su samostalni ((2a), (2c)) ili dijelom složenoga glagolskoga vremena, načina ((2b)) ili stanja:

(2) a. teško nam' bist' črêšъ silu · êkože *ne nadêti* se nam' žitiê BrVO 115a
(2Kor 1,8)

b. baronovъ vzetъ ženu zato da *bi* kralevs'tvo *ne ostalo* prez' naslêd' nika kraleva BrN₂, 381b

c. egda na k'rižê s'tradaše h(гъst)ъ · z(eml)a *ne tr'peči* dr'znoveniê žid(o)-vs'ka smučaše se tresoma str(a)homъ PsFr 56a (CommPs 59,4).

U usporedbi sa suvremenim hrvatskim jezikom zatječe se ograničenje u pogledu smještanja niječnice *ne* ispred infinitiva i glagolskoga pridjeva radnoga. Kada je o infinitivu riječ, primjer se poput (2a) ne može ostvariti zbog činjenice da je samostalna ili, kako je naziva R. Katičić, apsolutna upotreba infinitiva moguća samo u tzv. poticajnoj preoblici,¹ tj. u rečenicama tipa *Ne ostavljati smeće ispred ulaznih vrata!*. Ipak, mogući su i još neki, rijetki i rubni primjeri apsolutne upotrebe infinitiva u čijim se primjerima ne nalazi niječni oblik.² Primjer (2a) potvrda je dativa s infinitivom, a on je u suvremenome hrvatskome jeziku perifrastičan, tj. nužna je kopulativizacija, npr. *Nije nam se nadati životu*. Primjer poput (2b) u potpunosti je neprihvatljiv za pravila o redu prednaglasnica u suvremenome hrvatskome jeziku u kojemu unutar složenoga glagolskoga oblika *ne* mora stajati ispred pomoćnoga glagola (znači: ... *da kraljevstvo ne bi ostalo bez kraljeva nasljednika*).

Nije u svim suvremenim slavenskim jezicima tomu slučaj. Primjerice, u češkome se niječnica ne prislanja na pomoćni glagol, nego se pridružuje pridjevu radnom tvoreći s njime jednu grafijsku cjelinu, npr. *My jsme Vám nemo-hli dříve napsat, protože jsme neznali přesné datum začátku naší dovolené*.³ U

¹ Vidi Katičić 1986: 143.

² Vidi Katičić 1986: 476–477.

³ Primjer preuzet iz Berg 1988: 206.

najvećemu istočnooslavenskome, ruskome, jeziku niječnica također nije vezana za finitni glagolski oblik, npr. *Вы не пришли бы, хотя и молила бы я вас на коленях.*⁴

Niječni izrazi nisu nužno vezani za glagolske oblike. U zadanome su korpusu potvrđeni brojni primjeri u kojima se niječnica prislanja na neglagolski oblik znatno slobodnije nego je to moguće u suvremenome hrvatskome jeziku. Neki od primjera koji to potvrđuju jesu i sljedeći:

- (3) a. **ne** êduča i *li* to žr'tvi i obьčnici žrtv'niku sutь BrVO 109d (1Kor 10,18)
- b. **ne** *li* ti g(ospod)i moi c(êsa)ru prisegaљ esi mnê rabi tvoei BrBar 257d (1Kr 1,13)
- c. biv'ši že godini eteroi noči vazamь **ne** malo zlata BrN₂ 385c.
- d. niktože vên'čaeť se ače **ne** zak(o)n(o)mь m(u)č(e)nь budetь BrVat₆ 43c

Primjeri su (3a) i (3b) zaniijekana jeso-niječna pitanja, a budući da su i biblijski navodi, suvremeni hrvatski prijevod pokazuje da mu hrvatski crkvenoslavenski red riječi nije sličan: *Koji blaguju žrtve nisu li zajedničari žrtvenika? (Jeruzalemska 1994: 1635), Zar oni koji jedu žrtve nisu u zajednici s žrtvenikom? (Biblija 1994: 1081), Zar se nisi ti, gospodaru moj kralju, zakleo svojoj službenici govoreći: (Jeruzalemska 1994: 357, Biblija 1994: 269).* U njemu je jasna težnja da se niječnica veže za finitni glagolski oblik. Inače, zaniijekana jeso-niječna pitanja u zadanome hrvatskoglagoljskome korpusu pokazuju znatno slobodniji red riječi, ovisno o tome što je u fokusu pitanja i što se umeće između niječne (*ne*) i upitne čestice (*li*). Primjeri u kojima se prislonjenica *ne* prislanja na naslonjenicu *li* (3b), pri čemu tvore jedinstvenu izgovornu cjelinu, potvrđeni su i u kasnijim razdobljima hrvatskoga književnoga jezika, točnije, u kajkavskome književnome jeziku, a od suvremenih slavenskih jezika potvrđena je kao *нели* u makedonskome jeziku.⁵

Primjer ((3c)) moguć je i u suvremenome hrvatskome jeziku kao očitovanje sastavničke negacije (... *uzevši ne malo zlata*), što ne vrijedi za (3d) (*Nitko se ne može ovjenčati, ako se propisno ne napreže. / *Nitko se ne može ovjenčati, ako ne propisno se napreže.*).

Nevezano za niječnicu *ne*, na ovome mjestu valja istaknuti da se i u najranijem razdoblju povijesti hrvatskoga jezika niječna zamjenica u prijedložnome izrazu diskontinuirala te da dolazi do promjene reda riječi, tj. prijedlog se umeće između niječnoga predmetka i njegove osnove:

⁴ Zahvaljujem kolegici Anici Vlašić-Anić na ruskom prijevodu.

⁵ Vidi *Kajkavski* 1995: 158, Kovačević i Turkalj 2010: 151.

- (4) a. **ni** k' *edinomu* zlu da ne približit' se BrVO 95a
b. potomъ ubo **ni** k *čemuže* prudu nês'tь potreb'na BrLab 167a
c. **ni** o *čem'že* borahu se žid(o)ve s(ь) h(ръsto)mь otvrnъ bl(a)godêniim'
PsFr 100c (CommPs 108,3)
d. **ne** vnidu **ni** v' **edin'** grad' iûdov' BrVO 318b/12-16 (2Sam 2,1).

Ova je pojava, potvrđena još u starocrkvenoslavenskome jeziku, sintaktička konstanta biranoga stila hrvatskoga jezika sve do danas.⁶ Osim u južnoslavenskim jezicima potvrđena je i u istočnoslavenskim jezicima, ali ne i u zapadnoslavenskim.⁷ No i među južnoslavenskim jezicima postoje iznimke, npr. istočnojužnoslavenski bugarski jezik.⁸

3. Doseg sintaktičke negacije

Red riječi, odnosno položaj niječnoga izraza, važan je kriterij određenja dosega sintaktičke negacije, posebno u jezicima u kojima iste niječne riječi niječu i predikatne i nepredikatne sastavnice. Takav je i hrvatski jezik, kako suvremeni tako i hrvatski crkvenoslavenski. Tomu nije slučaj, primjerice, u engleskome ili njemačkome gdje različit izbor niječne riječi može govoriti o kojoj je negaciji riječ. Npr. *He has a good heart and **no** money.* te *Er hat ein gütiges Herz und **kein** Geld.* primjeri su sastavničke negacije, dok se drugim niječnim izrazima, engleskim *not* i njemačkim *nicht*, mogu nijekati i predikatne i nepredikatne sastavnice. Doseg se negacije, stoga, odnosi na razlikovanje rečenične (tj. predikatne) od sastavničke (tj. nepredikatne) negacije. Navedeni su termini prijevodi onih koje je uveo E. Klima (*sentential negation, constituent negation*),⁹ ali samo je razlikovanje mogućnosti dosega negacije uočeno već od najranijih jezičnih promišljanja, od Aristotela pa nadalje.

Osim onih prethodno navedenih ((2c) i (3c)), neki od primjera sastavničke negacije jesu i sljedeći:

- (5) a. **ne** smradna budi ili bludna stvar' našego têlese imže ot gorêniê
oĝn' nago ožžem krêp'čêe BrVO 81b
b. **ne** po mnozê že vr(ê)m(e)ne prizva têmžde d(u)homъ ·d· (=5) m(u)ži
BrVat₆ 187b
c. što bo mnê vidit se **ne** grubo ot sego mêsta priêti eliko mogu krat'ko i
ljubit(e)lno is'tlkuju BrN₂ 346c.

⁶ Usp. Barić i dr. 1997: 206; Silić i Pranjaković 2005: 132; Raguž 2010: 362.

⁷ Vidi Harves 1998: 167.

⁸ Vidi Лашкова 1976: 186.

⁹ Vidi Klima 1965.

U primjeru (5a) zanijekan je imenski dio imenskoga predikata, u primjeru (5b) zanijekana je priložna oznaka vremena, a u (5c) priložna oznaka načina.

U zadanome je korpusu rečenična negacija učestalija od sastavničke. Stoga i ne čudi što ova druga podrazumijeva naglašenije i istančanije stilske i retoričke karakteristike.

U primjeru (6) može se vidjeti kako promjena reda riječi, tj. položaja niječnice dovodi do promjene u doseg negacije. U (6b) negacija je rečenična (tj. predikatna), dok je u (6a) sastavnička, tj. odnosi se na priložnu oznaku vremena:

(6) a. **ne** v(ъ) vr(ê)me bo miluet' b(og)ъ na v(ъ) v(ê)къ PsFr 96b
(CommPs 106,1)

b. ? v(ъ) vr(ê)me bo **ne** miluet' b(og)ъ na v(ъ) v(ê)къ.

Ipak, valja napomenuti da red riječi nije apsolutan kriterij u određivanju dosoga sintaktičke negacije. Primjeri u kojima niječnica ne stoji uz predikat, a ipak je riječ o rečeničnoj negaciji uglavnom su vezani za sintaksu složene rečenice i sintaksu pitanja. Takvi su i u ovome radu navedeni primjeri (3a), (3b) i (3d). S druge strane, niječnica uz predikatni oblik ne podrazumijeva nužno i rečeničnu negaciju. Tome je slučaj, primjerice, kada je zanijekan predikat zavisne surečenice pa je na razini složene rečenice riječ o sastavničkoj negaciji.

4. Niječno slaganje

Niječno je slaganje jedna od prepoznatljivijih sintaktičkih pojava vezanih za izražavanje negacije. Odnosi se na dva ili više niječnih izraza koji izražavaju jedno niječno značenje. U jezičnoj se kroatistici za nju često koriste nazivi *dvostruke* ili *višestruke negacije*. No te bi termine, točnije, termin *dvostruke negacije*, valjalo sačuvati za sintaktičku pojavu sličnu, ali ne i identičnu logičkoj pojavi dvostruke negacije¹⁰. Npr. u rečenici *Ne mogu joj **ne** pomoći.* dva se niječna izraza međusobno potiru te je značenje zapravo potvrdno: 'Trebao/la bih joj pomoći. / Želim joj pomoći.'. Drukčije je kod niječnoga slaganja. U rečenici *Neću joj **nikada** pomoći.*, ne dolazi do međusobnoga potiranja niječnih izraza, tj. značenje ostaje niječno. Dokaz su tomu sinonimne inačice na jezicima koje ne provode niječno značenje, poput engleskoga *I will **never** help her.* ili njemačkoga *Ich werde ihr **nie** helfen.*, i koji jedno niječno značenje izražavaju jednim niječnim izrazom, i to niječnim prilogom.

Posljednji su primjeri ujedno i prototipni oblici (ne)provođenja niječnoga slaganja u prirodnim jezicima. Riječ je o slaganju niječnoga priloga i zamjenice i pridjeva sa zanijekanim glagolom, tj. predikatom. Taj je oblik niječnoga sлага-

¹⁰ Vidi Zovko Dinković 2013: 135, 139.

nja vrlo dobro zastupljen na globalnoj jezičnoj karti. Točnije, jezici koji u tom slučaju ne provode niječno slaganje uvjerljiva su manjina. Potvrđuje to i istraživanje Martina Haspelmatha koji je na korpusu od 206 suvremenih svjetskih jezika utvrdio da ih samo 11 neće istovremeno imati niječan predikat i niječnu zamjenicu ili prilog.¹¹

Hrvatski crkvenoslavenski kao povijesni idiom hrvatskoga jezika također provodi niječno slaganje. No za razliku od suvremenoga hrvatskoga jezika u kojemu je niječno slaganje potpuno, tj. provodi se u svim slučajevima, u zadnome je korpusu niječno slaganje djelomično. Ta djelomičnost nije proizvoljna, nego je zadana redom riječi. Ako su niječna zamjenica ili prilog preponirani predikatu, niječno je slaganje fakultativno, tj. može, ali i ne mora biti provedeno. Ako su postponirani u odnosu na predikat, niječno je slaganje obvezno.

Pokazuju to i sljedeći primjeri:

- (7) a. **niedinogo** ot vasъ **ne** ostavite na pridête vsi na branъ BrVO 420c
(1Mak 5,42)
- a₁. **nikogože** č(love)къ ostavili budete na pridite v'si v' branъ BrVat₅
225c
- b. **ne** bêêše bo prose **niktože** v nih' BrVO 261c/18-26 (Dj 4,34)
- c. i č(lovê)комъ i skotom' **ne** oskudêet' bo m(i)l(o)st' b(o)ziê **nikoliže**
PsFr 111c (CommPs135,25).

Primjeri (7a) i (7a₁) pokazuju kako jedan te isti starozavjetni redak donose dva različita rukopisa. U obama je niječna zamjenica preponirana glagolu pa je provođenje niječnoga slaganja fakultativno. U *Brevijaru* je *Vida Omišljani*na provedeno, tj. i predikat je u niječnome obliku dok je u *Vatikanskom* *brevijaru Illirico 5* fakultativnost niječnoga slaganja ostvarena kao njegovo neprovođenje. Time se taj rukopis slaže s latinskom inačicom: *neminem hominum reliqueritis sed veniant omnes in proelium* (*Vulgata* 2003: 1446).¹² U primjerima (7b) i (7c) inicijalni položaj predikata zahtijeva provođenje niječnoga slaganja, što je i ostvareno.

U cjelini valja reći da u zadanome korpusu, tj. u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku primjeri s niječnim slaganjem pretežu nad onima u kojima niječno slaganje, ondje gdje može biti fakultativno, nije provedeno. Osim u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku, djelomično je niječno slaganje potvrđeno i u drugim povijesnim književnim idiomima hrvatskoga jezika, približno isto-

¹¹ Vidi Haspelmath 2011.

¹² O utjecaju se grčke inačice ne može govoriti jer su hrvatskoglagoljske *Knjige o Makabejima* prevedene s latinskoga izvora (v. Badurina-Stipčević 2004/05: 10–11). Ona pak, **Μη** ἀφήτε πάντα ἀνθρώπων παρεμβάλειν, ἀλλὰ ἐρχέσθωσαν πάντες εἰς τὸν πόλεμον. (*Septuaginta* 1952: 1057), ne sadrži niječnu zamjenicu, a i red je riječi drukčiji – na početku stoji zanijekani glagol.

ga razdoblja ili u kasnijima, npr. u čakavskome književnome jeziku, u jeziku dalmatinskih pisaca 18. stoljeća te u jeziku slavonskih pisaca 18. i prve polovice 19. stoljeća.¹³ Valja primijetiti kako u dosadašnjim dijakronijskim sintaktičkim zapažanjima nije uočena zakonitost provođenja niječnoga slaganja, nego se izdvajaju primjeri u kojima se ono ne prevodi te se pripisuju utjecaju latinskoga ili romanskih jezika. Takvo pak mišljenje ne odgovara stvarnosti raščlapanjene jezične pojave.

Za početak, ono proizlazi iz sinkronijske perspektive koja katkada zapada u zamku da odmak od sebe tumači kao nepravilnost uvjetovanu utjecajem nečega drugoga, nekoga drugoga sustava ili, u slučaju lingvistike, drugoga jezika. Jezik je ekonomičan, pa i u njegovu tumačenju valja primijeniti ekonomičnost, a svakako je ekonomičnije određenu jezičnu pojavu protumačiti iz samoga toga jezika, a ne iz nečega što je izvan njega. Nadalje, utjecaj latinskoga i romanskih jezika postaje upitnim tumačenjem kada se zna da je djelomično niječno slaganje potvrđeno i u najstarijemu posvjedočenome slavenskome književnome jeziku, u starocrkvenoslavenskome jeziku koji je nastajao prevođenjem sa starogrčkih predložaka. Grčki jezik nije italski jezik kao što su to latinski i romanski jezici. Paleoslavistička su istraživanja jasno uočila posebnost djelomičnoga niječnoga slaganja u starocrkvenoslavenskome jeziku, ovisnu o redu riječi, i to je pravilo izrečeno i oprimjereno u ne jednom opisu posvećenomu tomu jeziku.¹⁴ Konačno, krajnje su rijetke pojave koje ne podliježu razvoju i promjeni, a među njima svakako nije jezik kao ni njegove karakteristike. Ako je u određenoj vremenskoj razdoblju niječno slaganje potpuno, nije neobično pretpostaviti da tomu nije slučaj u svim razdobljima povijesnoga razvoja nekoga jezika, pogotovo ne u onim najranijim. Konkretno, dijakronijske je mijene niječnoga slaganja uočio još Otto Jespersen, a u lingvistici je tumačenje toga razvoja poznato pod nazivom Jespersenov krug. Iako same postavke i pretpostavke Jespersenova kruga nisu imune na preispitivanje, njegova srž upozorava na neospornu činjenicu da se niječno slaganje, tj. njegovo provođenje, mijenja kroz vrijeme.¹⁵ Stoga, italski su jezici jedino mogli mjestimično potencirati u jeziku

¹³ Usp. Maretić 1910: 210; Maretić 1916: 44–45; Kuzmić i Kuzmić 2009: 206–207; Kapetanović 2011: 110–111. Neprovođenje se niječnoga slaganja u kasnijem razdoblju javlja kada se nasljeđuju određene jezične karakteristike vremenskoga razdoblja koje se komunicira. Npr. u pjesmi *Oproštaj* Tina Ujevića: „Budi da smo virni krivovirna pravca, / **Ni**štar manje *č*itmo (koko i zemlja ova) / – Kí va versih libar množ harvacki skova – / Marulića Marka, splitskog začinjavca.” Premda Ujević ne preuzima u potpunosti Marulićevu čakavštinu i čakavštinu njegova vremena, izostanak niječnoga slaganja u drugome stihu (druge strofe) nije nešto što bi se moglo pripisati pjesnikovoj umjetničkoj intervenciji.

¹⁴ Vidi Vaillant 1948: 254; Хабураев 1974: 402–403; Граматика 1991: 383–384; Večerka 1996: 137.

¹⁵ Vidi Jespersen 1917: 4.

već sadržane izrazne mogućnosti, ali nisu mogli naprasno mijenjati njihovu bit ili razvoj, pogotovo kada je riječ o pojavama prepoznatljivim poput negacije.

Od suvremenih europskih jezika djelomično niječno slaganje poznaju, primjerice, talijanski i španjolski jezik (tal. *Mai sono stata a Osijek.* / *Non sono mai stata a Osijek.*, španj. *Jamás he estado en Osijek.* / *No he estado en Osijek nunca.*). Premda je pravilo o redu riječi identično, razlika je u odnosu na hrvatski crkvenoslavenski sadržana u tome što u španjolskome i talijanskome ne postoji fakultativnost u slučaju kada niječni prilog ili zamjenica stoje na početku, tj. nepravilno je reći **Mai non sono stato a Osijek.* ili **Jamás no he estado en Osijek.*¹⁶ Talijanski i španjolski romanski su jezici, a oni su se pak razvili iz pučkoga ili vulgarnoga latinskoga, pri čemu se ne smije zaboraviti da se u klasičnome latinskome niječno slaganje nije provodilo ni u kakvu redu riječi. S druge strane, poznato je da se u suvremenome engleskome jeziku niječno slaganje ne provodi (*I have never been in Osijek.* / *Never have I been in Osijek.*), ali je manje poznato da se u starijim i ranijim razdobljima povijesti engleskoga jezika niječno slaganje jest provodilo.¹⁷ Spomenuti razvojni obrasci svjedoče o složenosti i aktualnosti pojave niječnoga slaganja, a tako i Jespersenova kruga čijem spoznajnom nadograđivanju svakako može pridonijeti i duga unutarnja povijest hrvatskoga jezika začeta hrvatskom crkvenoslavenskom pismenošću.

5. Zaključak

Red riječi i negacija, obje *sine qua non* sintaktičke pojavnosti, na korpusu hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika i sa svijesti o daljnjemu razvoju hrvatskoga jezika pokazuju tipološku karakteristiku vezanu za položaj niječnoga izraza – on je uvijek ispred, tj. lijevo od jezične jedinice na koju se odnosi. Budući da niječni izrazi nisu vezani za glagol, pa čak ni za finitni glagolski oblik, moguće je razlikovati rečeničnu od sastavničke negacije, ovisno o tome nalazi li se niječni izraz ispred jezgre predikata ili ispred koje od sastavnica kojima ovaj otvara mjesto. Pozicioniranje je niječnoga izraza ovisno o ciljevima komunikacije. Neutralan je i najčešći položaj onaj uz predikat. Kada se nešto posebno želi naglasiti, a da nije riječ o predikatu, niječnica se premješta uz ključnu sastavnicu. Taj je položaj niječnoga izraza u korpusu rjeđi te je stilski i retorički naglašeniji od prvoga. Konačno, inicijalni je položaj niječnoga izraza u tolikoj mjeri samosvojan da u najranijim razdobljima hrvatskoga jezika nije postojala nužnost da se provede niječno slaganje ako su niječna zamjenica ili prilog

¹⁶ Usp. Tubau Muntaña 2008: 223–224.

¹⁷ Vidi Wallage 2012.

stajali na početku rečenice, ispred predikata. Ta je pojava, tj. djelomično niječno slaganje, premda neposvjedočena u suvremenome hrvatskome jeziku, ostala na snazi i nekoliko stoljeća nakon hrvatske crkvenoslavenske epohe.

Popis hrvatskih crkvenoslavenskih izvora:

BrLab – *Ljubljanski brevijar* (kraj 14. st.)

BrN₂ – *II. novljanski brevijar* (1495.)

BrVat₅ – *Vatikanski brevijar Illirico 5* (sredina 14. st.)

BrVat₆ – *Vatikanski brevijar Illirico 6* (sredina – treća četvrt 14. st.)

BrVO – *Brevijar Vida Omišljanina* (1396.)

FgPaul – odlomak *Životopisa sv. Pavla Pustinjaka* (15. st.)

FgLab₂ – odlomak homilije sv. Ivana Zlatoustoga na Glavosijek Ivana Krstitelja (prva pol. 14. st.)

PsFr – *Fraščićeve psaltir* (1463.)

Literatura:

BADURINA-STIPČEVIĆ, VESNA 2004./2005. Knjige o Makabejcima u hrvatskoglagoljskoj književnosti: Prva knjiga o Makabejcima u hrvatskoglagoljskim brevijarima. *Slovo*, 54–55, Zagreb, 5–126.

BARIC, EUGENIJA; MIJO LONČARIĆ; DRAGICA MALIĆ; SLAVKO PAVEŠIĆ; MIRKO PETI; VESNA ZEČEVIĆ; MARIJA ZNIKA I DR. 1997. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.

BERG, DOBROSLAVA 1988. *Češki jezik (gramatika, tekstovi, konverzacija i rečnik)*. Beograd: Naučna knjiga.

Biblija 1994. *Biblija. Stari i Novi zavjet*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Граматика 1991. *Граматика на старобългарския език*. Софија: Издателство на Българската академия на науките.

ХАБУРГАЕВ, ГЕОРГИЙ АЛЕКСАНДРОВИЧ 1974. *Старославянский язык*. Москва: Просвещение.

HASPELMATH, MARTIN 2011. Negative Indefinite Pronouns and Predicate Negation. *The World Atlas of Language Structures Online*, Dryer, M. S.; M. Haspelmath (ur.), Munich: Max Planck Digital Library, chapter 115. Dostupno na e-adresi: <http://wals.info/chapter/115> (pristupljeno 18. 3. 2013.).

HARVES, STEPHANIE 1998. The Syntax of Negated Prepositional Phrases in Slavic. *FASL 6, The Connecticut Meeting*. Boskovic, Franks; Snyder, Ann Arbor (ur.), MI: Michigan Slavic Publications, 166–186. (Dostupno na e-adresi: https://files.nyu.edu/sah4/public/research/Harves_FASL6.pdf).

- Jeruzalemska* 1994. *Jeruzalemska Biblija s velikim komentarom*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- JESPERSEN, OTTO 1917. *Negation in English and other languages*. København: Andr. Fred. Høst & Søn, Kgl. Hof-Boghandel, Bianco Lunos Bogtrykkeri.
- Kajkavski 1995. *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. Knjiga treća. Svezak 7. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za hrvatski jezik.
- KAPETANOVIĆ, AMIR 2011. Čakavski hrvatski književni jezik. *Povijest hrvatskoga jezika. Knjiga 2: 16. stoljeće*, Zagreb: Croatica, 77–123.
- KATIČIĆ, RADOSLAV 1986. *Sintaksa hrvatskoga književnoga jezika. Nacrt za gramatiku*. Zagreb: JAZU.
- KLIMA, EDWARD S. 1965. Negation in English. *The structure of language: readings in the philosophy of language*, Fodor, J. A., J. J. Katz (ur.), New Jersey: Englewood Cliffs, 246–323.
- KOVAČEVIĆ, ANA; LUCIJA TURKALJ 2010. Čestice *ne* i *li* u makedonskom crkvenoslavenskom i hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku. *Šesti naučen sobir na mladi makedonisti*, Tofoska, S.; G. Aleksova, B. Pavleska (ur.), Skopje: Filološki fakultet „Blaže Koneski”, 137–157.
- KUZMIĆ, BORIS; MARTINA KUZMIĆ 2009. Sintaktička obilježja Zoranićevih *Planina*. *Zadarski filološki dani II. Zbornik radova*, Mrdeža Antonina, Divna (ur.), Zadar: Sveučilište u Zadru, 205–214.
- ЛАШКОВА, ЛИЛЈАНА 1976. Средства, функции и дистрибуция на синтактичкото отрицание в сърбохрватски и български език. *Јужнословенски филолог*, 32, 167–193.
- MARETIĆ, TOMO 1910. Jezik slavonskijeh pisaca. Prilog istoričkoj gramatici hrvatskoj ili srpskoj. *Rad JAZU*, knj. 180, 146–233.
- MARETIĆ, TOMO 1916. Jezik dalmatinskih pisaca XVIII. vijeka. Drugi prilog istoričkoj gramatici našega jezika. *Rad JAZU*, knj. 211, 1–92.
- RAGUŽ, DRAGUTIN 2010. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Vlastito izdanje.
- Septuaginta* 1952. *Septuaginta id est Vetus Testamentum Graece iuxta LXX in terpretes*. Stuttgart: Privilegierte Württembergische Bibelanstalt.
- SILIĆ, JOSIP; IVO PRANJKOVIĆ 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- TUBAU_MUNTAÑA, SUSAGNA 2008. *Negative Concord in English and Romance: Syntax-morphology Interface Conditions on the Expression of Negation*. Utrecht: LOT.
- VAILLANT, ANDRÉ 1948. *Manuel du vieux Slave. Tome I Grammaire*. Paris: Institut d'études Slaves.
- VEČERKA, RADOSLAV 1996. *Altkirchenslavische (Altbulgarische) syntax. III. Die Satztypen: Der einfache Satz*. Weiher – Freiburg.

Vulgata 2003. Biblia sacra iuxta vulgatum versionem. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.

WALLAGE, PHILLIP 2012. Negative inversion, negative concord and sentential negation in the history of English. *English language and linguistics*, 16, 3–33.

ZOVKO DINKOVIĆ, IRENA 2013. *Negacija u jeziku. Kontrastivna analiza negacije u hrvatskome i engleskome jeziku.* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Word Order and Negation in the Croatian Church Slavonic Language

Abstract

Three major problems are brought out considering the relation of word order and negation, which is universal and inherent linguistic phenomenon, in the first Croatian literature language, Croatian Church Slavonic. The first one addresses placing of the basic negative words (*ne, ni, bez*) within wider syntactic unit. In Croatian Church Slavonic, as in majority of the Indoeuropean languages, they are placed left from the negated syntactic unit. That unit need not be a finite verb; it can also be a non-finite verb, enclitic pronoun or other, non-negative particle. Placing of the basic negative words is connected to the difference or, better to say, with the determining of the difference between constituent negation (nonpredicate negation) and sentential negation (predicate negation). In languages in which the same negative expression can negate predicate and non-predicate units, word order is one of the rare formal criteria (though not of absolute value!) for distinguishing these two possibilities of the scope that the negation applies to. Finally, it depends on word order whether the one of the most characteristic syntactic phenomena of the Slavic languages, negative concord, will be applied or not. Croatian Church Slavonic is one of non-strict negative concord languages. The implementation of non-strict negative concord depends on the position of the of negative pronoun or negative adverb. If they are preverbal, negative concord is facultative i. e. it may or may not be applied. On the other hand, if a negative pronoun or adverb are post-verbal, negative concord is obligatory.

Ključne riječi: red riječi, negacija, hrvatski crkvenoslavenski jezik, položaj niječnih izraza, doseg negacije, niječno slaganje

Key words: word order, negation, Croatian Church Slavonic language, position of negative expressions, scope of negation, negative concord